

Keller Márkus

Két elit-középiskola a Horthy-korban

Bevezetés

Dolgozatom az ELTE Szociológiai Intézetében az 1980-as évek vége óta folyó történeti elitkutatásokhoz kapcsolódik. E kutatás során különféle elitszocialitásokat különböztettek meg. Így külön foglalkoztak a politikai-, gazdasági-, katonai- és a tudáselittel. A kutatás során az elit tagjainak azokat az embereket tekintették, akik a hierarchikus szervezetek vezető pozícióinak birtokosai voltak, ezért ilyen minőségben hozott döntéseik, illetve ezek következményei az egész társadalomra kihatottak.¹ Ennek megfelelően a tudáselitnek a tudást termelő, közvetítő, elosztó, ellenőrző intézmények, szervezetek, társaságok vezető pozícióit elfoglaló személyek csoportjait tartották, nem pedig az értelmiség világában személyes képességeik, tudásuk alapján kiemelkedőket.² Ez a meghatározás a pozicionális-strukturális és a hatalmi orientációjú definíciók között áll félúton, hiszen az elit tagságot egyrészt a szervezeti pozícióhoz köti, de jellemzőként szerepelteti a másokkal szembeni akaratérvényesítés lehetőségét is.

A jelenleg is folyó intézeti kutatás a tudáselitet működési területek szerint öt szegmensre osztotta: az egyházi; oktatási; tudományos elitre; az értelmiségi szakmai szervezetek elitjére; és a kultúra, művészet, tömegkommunikáció elitjére. Az adott időszak

Jelen tanulmány a Korall 2001/3. számában megjelent tanulmányom rövidített változata. Ezúton is szeretném megköszönni dr. Kovács I. Gábor türelmes segítségét.

¹ Lengyel György szavaival: „a társadalmi újratermelési folyamatokat véleményekkel befolyásolják” in uő. A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között. Történeti elitkutatások. Sorozatszerk.: Kovács I. Gábor, ELTE Szoc. Int., Bp. 1993. 15. o.

² Kovács I. Gábor: A tudáselitről, kézirat

történelmi-társadalmi fordulatait és a forrásadottságokat figyelembe véve három mintaév került kiválasztásra: az 1927/28, 1937/38 és 1942/43. A tudáselit-pozíciók mintaévenként 1300 és 1500 között mozogtak. A három mintaévben összesen 4260 pozíció 1560 személy között oszlott meg. A tudáselitről összegyűjtött információk rendezése és kiegészítése közben derült ki, hogy a Magyar Tudományos Akadémia későbbi tagjai által látogatott középiskolák közül frekvenciájuk szempontjából erőteljesen kiemelkedik néhány intézmény.³ Így merült fel az a gondolat, hogy érdemes lenne ezen középiskolák tanári karát alaposabban megvizsgálni, annál is inkább, mivel a lényegében elitiskolának tekinthető középiskolák tanáraiként, ha közvetve is, de nevelő és oktató munkájukkal, mentalitásukkal, véleményeikkel, világlátásukkal valóban befolyásolhatták a társadalom tudásának újratermelési folyamatait.

Dolgozatom bevezető részében felvázolom a két világháború közötti tanárság főbb statisztikai jellemzőit, majd ezek után mintegy esettanulmányként bemutatom két elit-középiskola tanári karát, származásukat, képzésüket és szakmai munkájukat.

A téma egyenesen vonzaná a narratív forrásokat, de ezek alkalmazása (sajnos) több okból sem volt lehetséges. Hosszas levéltári kutatások után is csak néhány (a piarista tanárok tollából származó) visszaemlékezést találtam, interjú készítése pedig a vizsgált időszak és a jelen időbeli távolsága miatt nem volt lehetséges. Kérdéses persze, mennyire érdemes ilyen alacsony elemszámok esetén kvantitatív elemzést végezni. Azt gondolom, mivel a tanári karok ténylegesen együttműködő, élő közösségek voltak, a létszámuk pedig adott volt, van létjogosultsága egy ilyen a mikro- és makroszint között lebegő elemzésnek.

A forrásadottságok és a később akadémikussá lett diákok száma alapján kiválasztott két elit-középiskola a Budapesti Piarista Főgimnázium és a Budapesti Református Főgimnázium.

³ Ferdinandy Katalin: Iskolarendszer és elitkiválasztódás, Kézirat, 1995., 4. o. Ferdinandy Katalin 12 középiskolát határozott meg „elit-középiskolaként”.

A tanárok a statisztikai adatok tükrében

Létszám, beosztás, iskolafenntartók

A 19. század második felében a tanárok létszáma együtt emelkedett a középiskolák létszámával. Különösen a 20. század elején növekszik erőteljesen a középiskolai tanárok száma: 1890-ben 2165, 1900-ban 2749, 1910-ben pedig már 3843⁴ tanár dolgozik Magyarországon. A későbbi trianoni országterületen 1913/14-es tanévben közel kétezer tanár dolgozott, 1920-ban ugyanitt 2624 tanárt számláltak össze,⁵ de 1921/22-ben már a háromezer főt is meghaladta a tanári személyzet létszáma. Ezt a gyors és nagymértékű növekedést egyrészt a háborúból visszatért, másrészt az elcsatolt területekről a trianoni Magyarországra menekült tanárok okozták.⁶ Az állami alkalmazottakra vonatkozó létszámcsökkentés a középiskolai tanároknál is érezte hatását. Az 1924/25-ös tanévre a középiskolai tanárok száma háromezer alá esett. A tendencia hosszútávon a leépítések ellenére is a növekedés volt, hiszen 1930-ban már 3485 tanár működött a középiskolákban.⁷

Korszakunkban végig jellemző az állami fenntartású középiskolák túlsúlya, még akkor is, ha az ilyen iskolában dolgozó tanárok aránya 1924/25-ös 42,8%-ról, 1933-ra 39,7%-ra csökken.⁸ Ráadásul az 1920-as évek közepétől az összes középiskola igénybe veszi az állam pénzügyi segítségét, így a segítség mértékétől függő-

⁴ 1900-as és 1910-es népszámlálás, Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 16. kötet, 31. tábla, illetve 56. kötet XXIV. tábla. Az adatok 1918-ig Magyarország területére vonatkoznak Horvátország nélkül, de Erdéllyel együtt; 1918 után a trianoni Magyarországra.

⁵ 1920-as népszámlálás Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 72. kötet, XXVI. tábla

⁶ Dr. Asztalos József: A Magyar Középiskolák Statisztikája az 1932/33. tanévig, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1934

⁷ 1930-as népszámlálás Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 96. kötet, XIV. tábla

⁸ Ebben az esetben a szellemiségük okán és Mészáros István gyakorlatát követve (i.m. 365.o.), a királyi katolikus iskolákat, a római katolikus iskolák közé számítottam.

en fokozatosan állami befolyás alá kerülnek valamennyien. A második legnagyobb foglalkoztató 25% körüli értékkel a Római Katolikus Egyház, öt követi a Református Egyház 13% körül ingadozó aránnyal, majd a községi fenntartású iskolák következnek folyamatosan csökkenő részesedéssel, az 1932/33-as tanévben 7,6%-kal. Az ágostai hitvallású evangélikus iskolák által foglalkoztatott középiskolai tanárok száma 1923-tól 1933-ig lényegében nem változott, részesedésük azonban 5,3%-ról 4,9%-ra csökkent.⁹ Az izraelita iskolákban tanító tanárok száma a tárgyalt időszakban, ha kis mértékben is, folyamatosan nő, részesedésük 2,3% körüli.

Ha külön nézzük az *egyházi iskolákat* (a királyi katolikus gimnáziumokat itt is a római katolikusok közé sorolva), akkor 1923 és 1933 között az arányok alig változnak. Az egyházi iskolában tanító tanárok 55%-a római katolikus iskolában tanít, s ez az arány a korszak végére 56%-ra nő, a református iskolákban tanító középiskolai tanárok aránya végig 28% körül marad, csökkenést egyedül az evangélikus iskolákban tanítók arányában tapasztalhatunk, az 1923-as 12%-ról, 1933 10,5%-ra. Az izraelita középiskolában foglalkoztatottak aránya 5% körül ingadozott.¹⁰ Az egyházi középiskolai oktatásban tehát a katolikus egyháznak stabil többsége volt, országos számarányukhoz képest mind a reformátusok, mind az evangélikusok – viszonylag több középiskolájuk lévén – több tanárt foglalkoztattak, mint a katolikusok.

Az egy tanárra jutó diákok száma a történelmi Magyarország viszonyaihoz képest alig változott: az 1913/14-es tanévben 1 tanárra 19,7 nyilvános tanuló jutott, 1932/33-ban pedig 20,1.¹¹ 1924 és 1926 között a legkedvezőbb tanár-diák arányt a leány-

⁹ Dr. Asztalos József: A Magyar Középiskolák Statisztikája az 1932/33. tanévig, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1934, 7. sz. tábla

¹⁰ Dr. Asztalos József: A Magyar Középiskolák Statisztikája az 1932/33. tanévig, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1934, 7. sz. tábla

¹¹ Dr. Asztalos József: A Magyar Középiskolák Statisztikája az 1932/33. tanévig, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1934, 2.o.

középiskolák mutatták fel 16,3 diák/tanárral, utánuk következtek a reáliskolák 19,8 diák/tanárral, majd a reálgimnáziumok 21,7 diák/tanárral, végül a gimnáziumok zárják a sort 24,2 diák/tanárral.¹²

Az 1924/25-ös tanévben a tanárok 78%-a rendes tanár volt, a helyettes tanárookra alig néhány százalékot tettek ki, a bejáró hitoktatók és az óraadók száma pedig körülbelül 18%. A tanárok 86,8%-ának a tanítás főfoglalkozása volt (2839 fő), a főfoglalkozásúaknak 86,5% volt férfi. Egyházi személy volt minden negyedik. Az összes tanár 97%-a rendelkezett főiskolai végzettséggel. Ez megegyezett az 1920-as értékkel, 1930-ra viszont a főfoglalkozású középiskolai tanárok 100%-a rendelkezett valamilyen főiskolai végzettséggel.¹³

Vallás

1924/25-ben a tanárok 60,6%-a volt római katolikus, 20,6%-a református, 11,5% ágostai hitvallású evangélikus, 5,6% izraelita és 1,7% egyéb vallású.¹⁴ 1930-ban a katolikusok aránya a középiskolai tanárok között 63% volt, a reformátusoké 18%, az evangélikusoké 11%, az izraelitáké 6%.¹⁵ Ha ezt összehasonlítjuk az egész népességre vonatkozó adatokkal, azt tapasztalhatjuk, hogy a két legnagyobb magyarországi egyház kis mértékben ugyan, de alulreprezentált, az evangélikusok viszont túlreprezentáltak. Az izraeliták arányszáma lényegében megegyezik a népességbeli arányukkal. Érdemes a fenti adatokat az állam és a felekezetek által foglalkoztatott középiskolai tanárok arányaival összevetni. Az egy-

¹² Dr. Asztalos József: Középiskolai tanáraink és szakképesítésük in Magyar Statisztikai Szemle 1927/3 205.o.

¹³ 1920-as és 1930-as népszámlálás Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 72. és 96. kötet, XXVI. és XIV. tábla

¹⁴ Dr. Asztalos József: Középiskolai tanáraink és szakképesítésük in Magyar Statisztikai Szemle 1927/3 206.o.

¹⁵ Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 96. kötet XIV. tábla

házi rendtartásokban foglaltak alapján joggal feltételezhetjük, hogy adott felekezeti iskolában tanítók szinte kivétel nélkül az adott egyházhoz tartoztak. (A két protestáns felekezet – a törvény szerint – foglalkoztathatta egymás tanárait, de ez nem volt gyakori jelenség). Ezt, valamint az egyes felekezetek által fenntartott iskolákban foglalkoztatottak arányait figyelembe véve úgy tűnik, hogy az állami iskolákban viszonylag nagyobb számban foglalkoztattak katolikus és evangélikus vallásúakat, mint reformátusokat.

Még érdekesebb képet kapunk, ha a középiskolai tanárok vallási arányait összehasonlítjuk a főiskolát végzettekével, hiszen így meg tudjuk állapítani, mely vallások tagjai részesítik az értelmiségi pályákon belül is előnyben a tanári hivatást. 1920-ban a főiskolát végzettek 52%-a volt katolikus, a középiskolai tanároknak pedig 62%-a. 1930-ban ugyanezek az arányok 55,9%-ra és 63%-ra változtak. Láthatjuk tehát, hogy a főiskolát elvégző katolikus vallásúak az átlagosnál nagyobb arányban választották a tanári pályát. A reformátusok 1920-ban a főiskolát végzettek közül 16,7%-kal, a középiskolai tanárok közül 19,5%-kal voltak képviselve. Tehát a főiskolát végzettek között az átlagosnál itt is nagyobb arányban vannak középiskolai tanárok. (Református vonatkozásban 1930-ra ez a különbség megszűnik)

A főiskolát végzetteknek 1920-ban 8,9%-a, 1930-ban 8,7%-a evangélikus. A középiskolai tanárok között ez az arány mind a két népszámláláskor 11%. Ez azt jelenti, hogy az evangélikusoknál is felülreprezentáltak a középiskolai tanárok. 1920-ban a főiskolai oklevelet birtoklók 21,2%-a, 1930-ban pedig 16,5%-a volt izraelita. Ezzel szemben a középiskolai tanárok között mind a két tárgyaltdőpontban csak 6%-kal vannak jelen.¹⁶ Ez is megerősíti azt a régi tézist, hogy az izraelita vallásúak elsősorban nem a közszolgálati (ide tartozik a középiskolai tanári pálya is), hanem a magánszféra pályái felé irányultak

¹⁶ V. ö. Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 73. kötet 202-217. o. és a 96. kötet 268-273. o.

Anyanyelv, nyelvtudás, szakok

Ha a tanárok anyanyelvét vizsgáljuk, világosan kirajzolódik a magyarráadás tendenciája. 1900-ban a tanároknak még csak 89%-a, 1920-ban 97%-a, 1930-ban pedig 98%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek.¹⁷

1920-ban a tanárok közül 2%, 1930-ban 1% mondta magát német anyanyelvűnek.¹⁸ Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy a középfokú oktatásban már a dualizmus idején is túlnyomónak mondható a magyar nyelvhasználat, a két világháború között pedig majdhogynem kizárólagos.

Egy, az 1924/25-ös tanévben készült felmérésnek köszönhetően a magyar anyanyelvű tanárok idegennyelvtudásáról is vannak adataink: csak magyarul 26,8%-uk tudott, a magyaron kívül még egy idegen nyelven beszélt 42,2%, kettőn 21%, hármon 6,9%, háromnál többen pedig 3,1%. A legismertebb idegen nyelv a német volt, ezt beszélte a középiskolai tanárok 71,2%-a, ebből 29,2% tudott még más nyelvet, nyelveket. A tanároknak csak két százaléka nem beszélt németül, de valamilyen más idegen nyelven igen.¹⁹

Az 1924/25-ben ténylegesen tanító, középiskolai tanári oklevéllel rendelkező tanárok (2110 fő) közül 5,5%-nak volt kettőnél több tárgyból képesítése. A gimnáziumokban 5,6%, a reálgimnáziumoknál 4,3%, a reáliskoláknál 6,3%, a leány-középiskoláknál 7,6% a kettőnél több tantárgy tanítására képesített tanárok aránya. A tanárok 22%-ának latin, 15,7%-nak magyar nyelv és irodalomra volt képesítése, a mennyiségtant és a természettant 9,9 illetve 9,4%-a, míg a német nyelvet és a történelmet 9,2 és 8,9%-uk taníthatta.²⁰

¹⁷ Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 16. kötet 31. tábla, 56. kötet XXIV. tábla, 72. kötet XXVI. tábla

¹⁸ Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 72. kötet XXVI. tábla, és 96. kötet XIV. tábla

¹⁹ Dr. Asztalos József: Középiskolai tanáraink és szakképesítésük in Magyar Statisztikai Szemle 1927/3 206.o.

²⁰ Dr. Asztalos József: Középiskolai tanáraink és szakképesítésük in Magyar Statisztikai Szemle 1927/3 210.o.

Ezek az adatok nyilvánvalóan a középiskolai kötelező óraszámok arányait képezik le. Közvetlenül a reálgimnáziumot létrehozó törvény életbelépése után a középiskolai tanári karok még nem készültek fel a modern nyelvek tanítására. Az egyéb modern nyelvek (angol, francia – tehát nem német) tanítására képezett tanárok száma 2% alatt volt, ami nem meglepő, hiszen eddig ezeket a nyelveket a gimnáziumban legfeljebb csak harmadik nyelvként oktatták, illetve a franciát rendes tárgyként a legkevésbé elterjedt iskola-típusban, a reáliskolában oktatták.²¹

²¹ Mészáros i.m. 103. o.

A Budapesti Református Főgimnázium tanári kara 1918-48 között

Mielőtt rátérnék a tanári kar bemutatására, érdemes egy pillantást vetni a felhasznált forrásokra. Ezek ugyanis nagy mértékben korlátozták az elemzést magát, megismerésükkel tehát érthetővé válik egyes fontos jellemzők bemutatásának hiánya. A tanárok életpályájának, társadalmi hátterének rekonstruálásához felhasználtam a gimnázium vonatkozó évkönyveit, az életrajzi lexikonokat, születési anyakönyveket, illetve a Ráday Gyűjtemény Levéltárában található forrásokat. Különösen az utóbbiak voltak nagy segítségemre, de ugyanezen források a felelősek az adatbázis, így az elemzés során kapott eredmények egyenetlenségéért is. Az iskola-történeti iratok között az A/14 –es jelzet alatt a 45-46-os számú dobozokban *három különböző típusú* iratanyag volt található, mely a Budapesti Református Főgimnázium tanáraitra vonatkozik. *Az első* egy adatlap 1952-ből, melyet az államosításkor az állami hatóságok számára kellett összeállítani; tartalmazza az apa foglalkozására, a lakásviszonyokra, az ingatlantulajdonra, a családtagokra, a társadalmi és politikai szervezetekben való tagságra, valamint az előző és a jelenlegi munkahelyre vonatkozó adatokat. A *második* levéltári forráscsoportot a 1916-20 között keletkeztek statisztikai lapok jelentették, melyek összesített anyaga az iskolai évkönyvek, értesítők számára, illetve a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletére készült el. Ezeket elvileg 1948-ig minden évben ki kellett tölteni, de (valószínűleg az államosítás utáni költözés során) az 1920 utáni anyagok eltűntek. A statisztikai lapok közlik a tanár nevét, születésének helyét és évét, diplomájának keltét és a kibocsátó intézmény nevét, szakpárját, esetleges mellékfoglalkozását, előző munkahelyeit, nyelvtudását, és azt, hogy milyen tanfolyamokon vett részt. A dobozokban található *harmadik* forráscsoport

keltezés nélküli, teljes egészében kézzel írott, s lényegében az előbb említett statisztikai lapok információit tartalmazza.

A *negyedik* forrás a gimnázium törzskönyve, melyet 1889-ben kezdtek el vezetni, és ahová a rendes tanárok saját kezűleg, mindenféle tárgyi és formai korlátozás nélkül írták be az életrajzukat. A szabályozatlanság következménye, hogy sok tanár egyáltalán nem írta meg életrajzát, mások pedig szerénységükre hivatkozva alig írtak magukról valamit. 1910-től már szabályos, előrenyomtatott rubrikákkal rendelkező törzskönyvet használtak, amelyet azonban még mindig a tanárok töltöttek ki saját kezűleg. A törzskönyvi lapon szerepelnie kellett a születés pontos időpontjának és helyének, a középiskolai, egyetemi tanulmányok helyének és idejének, az előző munkahelyeknek, a rendes tanárrá való választás időpontjának, a tanításon kívüli szakmai és egyéb társadalmi tevékenységeknek. Az igazgató sok helyen bejegyezte az adott tanár nyugdíjazásának, halálának időpontját is.

Ezen források alapján szerzett információimat szakirodalmi anyagokkal egészítettem ki. Az 1918-48 között tanító rendes tanárok névsorát DRASKÓCZY István könyvére²² támaszkodva állítottam össze. A kérdéses időszakban összesen 49 rendes tanár működött a gimnáziumban, ezek közül 45-nek sikerült több-kevesebb részletességgel rekonstruálnom a pályáját. A következőkben a százalékszámításoknál a tanároknak azt a számát veszem 100%-nak, ahányról az adott jellemzőt ki tudtam deríteni. Ezt a számot mindig megadom; ha nincs megadva semmilyen érték, akkor a teljes, 49 fős tanári karhoz viszonyítottam a szóban forgó adatot.

²² Draskóczy István: A Budapesti Református Gimnázium 1909-1952, Budapest, 1993

A társadalmi háttér

A 49 személyből 29-nél (59,2 %) sikerült meghatározni az apa foglalkozását. A foglalkozásokat besoroltam a két világháború közötti magyar társadalom rétegeire alkalmazott kategóriákba,²³ illetve elhelyeztem az 1930-as népszámlálás foglalkozási csoportjaiba.²⁴

15 főt (51,7%) sorolhatunk az apa foglalkozása alapján a középrétegekből származók közé. Ezen belül legtöbben (6 fő) lelkészcsaládból származnak, négyen-négyen a köztisztviselői és a magántisztviselői rétegbe, illetve egy személy a szabad értelmiségiek csoportjába. A második legnagyobb csoport nyolc fővel a **kispolgári réteg** (27,5%). Ezen belül egy nagy alcsoport körvonalazódik: az iparosoké (4 fővel). A legkisebb csoport a **paraszti réteghez** tartozóké, ide hat fő (20,6%) került, de ezen a kategórián belül a legnagyobbak a különbségek, hiszen van kisbirtokos földműves, de földmunkás is. Egyértelmű tehát a középrétegek fölénye a kispolgári és a paraszti réteg nem csekély képviselője mellett. Érdekes eredményre jutunk, ha a foglalkozásokat az önálló - alkalmazott dimenzióban osztjuk el. A 29 ismert foglalkozású apa közül legfeljebb tizenegyet (37,9%) sorolhatunk az önállók közé, ami akkor is jóval alacsonyabb az 1930-as népszámlálás szerinti aránynál, ha tudjuk, hogy adataink nem teljesek. Ott ugyanis a középiskolai tanárok 58,8%-ának önálló volt az apja²⁵. Ha a közszolgálatot és a szabadfoglalkozásúak arányát nézzük, akkor 29 foglalkozás közül 15 tartozik ide (51,7%), ami a teljes mintára nézve is maga-

²³ A besorolásnál Gyáni Gábor kategóriáit használtam. Lásd in Gyáni Gábor-Kövér György: Magyarország társadalomtörténete, Osiris, Budapest, 1998

²⁴ Tudva, hogy az egyes foglalkozásoknak mind a népszámlálási foglalkozási csoportokba mind a gyáni-féle kategóriákba való besorolás nem probléma mentes. Ezzel kapcsolatban v. ö. Tóth Zoltán: Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és magyar társadalomstatistikában, in Statisztikai Szemle 1987/1 62-87. o. és Bódy Zsombor-Szabó Zoltán: A Budapesti Kereskedelmi Akadémia 1860 és 1906 között végzett hallgatóinak rekrutációja és mobilitása, in Iskola és Társadalom (szerk.: Sasfi Csaba), Zalai Gyűjtemény 41., Zalaegerszeg, 1997., 311-339. o.

²⁵ Ez és a további adatok in Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 114. kötet 84. tábla

sabb arányt sejtet az országos 27,3%-nál. Az országos adatokban a másik két nagy csoport, mely a középiskolai tanárokat adja, az **őstermelés** (20,4%); ez a Budapesti Református Gimnázium tanári karában az országos átlaghoz hasonlóan képviselt, míg a **bányászat és az ipar** (21,7%) felülreprezentált. Az őstermeléshez sorolhatunk hat főt, a bányászat-iparhoz pedig nyolcat (27,5%). Az országos statisztikában még viszonylag magas százalékkal (16,3%) szereplő **nyugdíjasok és tőkepénzesek** pedig egyáltalán nem szerepelnek az általunk ismert apai foglalkozások között. A tisztviselők (8 fő) is alulreprezentáltak az országos arányhoz (33,4%) viszonyítva. Azt mondhatjuk tehát, hogy a tanári karban a közép-retegekből jövők, ezen belül is az alkalmazotti származásúak dominálnak, az országos szinten nagy súllyal szereplő önállóak pedig ebben a mintában nem olyan erősek.

Születési hely

A születési helyet vizsgálva- négy fő kivételével- már a teljes tanári létszámmal számolhatunk, így fejtegetéseink matematikailag megbízhatóbb összehasonlításokra támaszkodhatnak. A 49 fős tanári karból 28 fő született a trianoni Magyarország területén, tizenhat az elcsatolt részeken, ebből tizennégy Erdélyben és a Partiumban, egy Kárpátalján, és egy a Délvidéken, egy fő pedig a Magyar Királyság határain kívül, Galíciában született. Láthatjuk, hogy a trianoni területen születettek aránya (62,2%) csak kicsit kevesebb az országos aránynál (64,1%)²⁶. Ugyanezt tapasztalhatjuk az elcsatolt területeken születettek esetében is, ahol az országos arány 33,3%, a vizsgált populációban pedig 31,1%-ot tesznek ki az ilyen területen születettek. Városban (rendezett tanácsú és törvényhatósági jogú együtt) született a vizsgált tanárok közül 48,8% (22 fő), a

²⁶ Ez és a további adatok in Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 96. kötet 145. o.

legtöbben -öten- Budapesten, ketten-ketten Miskolcon és Nagykarolyban. Ha külön vizsgáljuk a trianoni és az elcsatolt területeken születetteket, akkor azt kapjuk, hogy az 1918 utáni Magyarországon és városban született tizenhárom fő (46,4%), az elcsatolt területeken ez az arány 64,2% (9 fő). Ha az 1886. évi XXI. törvény-cikkben önálló törvényhatóságuként meghatározott városokat nézzük, akkor a teljes tantestületben csak tíz fő, azaz 20,4%, az elcsatolt területeken két tanár, az 1918 magyarországi utáni területeken pedig nyolc tanár született ilyen városban. Úgy tűnik tehát, hogy a tanári kar többsége, ha nem is falusi, de vidéki, kisteleplületes, kisvárosi környezetből indult, és ez az arány csak az elcsatolt területet önállóan tekintve változik meg.

Középiskola, egyetemi tanulmányok, szakmai munka

A források alapján 32 tanárról tudjuk, hogy hova járt középiskolába, illetve hol érettségizett. E 32 fő 32 gimnáziumban fordult meg a tanulmányai ideje alatt, de az érettségi vizsgák már csak 22 középiskola között oszlanak meg. Hárman érettségiztek reáliskolában, a többiek mind humán gimnáziumban (ez 90,6%-os arányt jelent). Az ismert esetek közül 23-an tanultak református gimnáziumban (71,8%), s 21-en ott is tettek érettségi vizsgát (65,6%), négyen érettségiztek evangélikus gimnáziumban, négyen államiban, ketten katolikusban, két főnél pedig nem lehetett eldönteni, hogy milyen fenntartású gimnáziumban érettségizett. A legtöbben a Budapesti Református Főgimnáziumba jártak (6 fő), de csak hárman érettségiztek is itt. A trianoni Magyarország területén érettségizett 20, Erdélyben tíz, a Felvidéken két tanár. Meglehetősen egyértelmű a református iskolákban tanult tanárok fölénye, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a két katolikus iskolában érettségizett személy szülővárosának piarista gimnáziumába járt. Megállapíthatjuk, hogy nem igazán jellemző a diákoknak alma ma-

terükbe tanárként való visszatérése, hiszen a vizsgált időszak alatt csak három olyan tanárt találtunk, aki a Budapesti Református Főgimnáziumba érettségizett, később pedig ott tanított. A református oktatási intézményekhez való kötődés azonban egyértelműen ki-mutatható.

A egyetemi, főiskolai diploma megszerzésének helyét 43 személynél tudtam meghatározni (87,7%). Az egyetemi, főiskolai tanulmányok helyét tekintve egyértelműen Budapest, ezen belül is (érthető módon) a Budapesti Tudományegyetem vezet. Az ismert esetekből 31-en tanultak Budapesten (72%), közülük a testnevelő tanárt kivéve mindenki tanult a budapesti Tudományegyetemen (69,7%). A vidéki egyetemek közül Kolozsvár ad 6 tanárt, Debrecen és Szeged kettőt-kettőt; Bukarestben végzett egy személy, a Sárospataki Főiskolán még egy. Két testnevelő tanár csak tanfolyamot végzett. A debreceni és szegedi egyetemek csekély képviselése valószínűleg azzal magyarázható, hogy első diplomásaik későn, az 1920-as évek közepén végeztek.

Adataink szerint hárman voltak a korszak elit tanárképzőjének, az Eötvös Collegiumnak a hallgatói, ami a Collegium szerény létszámát tekintve figyelemreméltó tény, de mivel tagjai között a református vallásúak mindig felül voltak reprezentálva, nem is oly meglepő.²⁷ Doktorátust tizenheten szereztek (34,6%), sokszor rögtön az egyetemi tanulmányok végén. Az életrajzokban megfigyelhető, hogy a doktorátus megszerzése nem minden esetben jelentett automatikusan elköteleződést a tudományos munka iránt. Sokszor a doktorátust egy „egyszerű” tanári pálya követte. A tudományos, szakmai munka mértékét azonban jól mutatja a könyvek, publikációk, tanulmányutak száma, illetve a tanügyi (szakmai, érdekképviselői) szervezetekben való részvétel. A tanári karban nyolc személynek (16,3%) jelent meg könyve, minden negyedik publikált több-kevesebb rendszerességgel szakmai folyóiratokban,

²⁷ Szabadon szolgál a szellem, Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből, szerk.: Kósa László, Budapest, 1995, 62. o.

napi- és ifjúsági lapokban. Egy tanárból lett a szegedi egyetemen egyetemi tanár, egy másik pedig magántanári képesítést szerzett a Budapesti Református Theológiai Akadémián. Tanügyi szervezetekben öt személy vett részt valamilyen módon, heten voltak tanulmányi úton (14,2%)²⁸ összesen 8 országban. A legtöbben (négyen) Németországban jártak, ezt követi három személlyel Nagy-Britannia, majd két személlyel Franciaország. Svájcban, Lengyelországban, Hollandiában, Dániában, és Olaszországban egy-egy fő fordult meg. Elég világosan látható a protestáns országok túlsúlya a tanulmányi úti célok között, hiszen a katolikus Lengyelországon, Olaszországon és Franciaországon kívül, ahová összesen hárman vették útjukat, mindegyik meglátogatott ország klasszikusan protestáns országnak számít, a hosszabb ösztöndíjak pedig csak ilyen országokba szóltak. A nyelvtudást²⁹ vizsgálva (31 főről van adatunk) ebben a tanári karban is érvényesül a tanárok egészére jellemző német nyelvi dominancia, hasonlóan magas aránnyal. A 49 fős tanári karban szinte minden idegen nyelven tudó tanár beszél németül (24 fő, 77,4%), második helyen, valószínűleg a protestáns angolszász országok miatt, hét fővel az angol áll (22,5%), öt követi a francia négy tanárral (12,9%), majd a román két fővel, az olasz, orosz és a holland egy-egy fővel.

Ha áttekintjük a tanári kar szakmai ismereteit, kifejezetten impozáns kép tárul elénk, hiszen minden harmadik tanár rendelkezik doktorátussal, majdnem minden ötödiknek jelent meg könyve, minden negyedik publikál, s legalább minden második beszél valamilyen idegen nyelven. Amennyiben ehhez hozzávesszük, hogy minden negyedik tanár viselt valamilyen társadalmi tisztséget, lassan érthetővé válik, miért lett elit iskola a Budapesti Református Gimnáziumból. A magas szakmai színvonalhoz és egy együttmű-

²⁸ Tanulmányi útnak vettem az egy hónapnál hosszabb külföldi, tanulmányi célú utakat.

²⁹ A nyelvtudásnál, mivel a tudás mértéke ellenőrizhetetlen, teljes mértékben elfogadtam a források állításait; illetve aki hosszabb külföldi tanulmányokon vett részt, annál feltételeztem az adott ország nyelvének ismeretét akkor is, ha azt a források kifejezetten nem említették.

ködésre kiválóan képes tanári kar kialakulásához hozzájárult az is, hogy a gimnáziumban az egy főre jutó átlagos tanítási idő tizennégy év. Ennek a számnak a nagyságát még jobban kiemeli az, hogy a tanárok 64,4%-ának³⁰ (29 fő) nem ez volt az első munkahelye, sőt 40%-uknak kettő vagy annál több munkahelye volt a Budapesti Református Főgimnáziumba érkezésük előtt, és csak tizenöt fő kezdett rögtön a tárgyalts iskolában. Fontos megjegyeznünk, hogy a tanári kar 77,5%-a (38 fő) a gimnáziumból ment nyugdíjba, ami az előző munkahelyek magas arányát nézve azt jelentheti, hogy a tanárok többsége szakmai karrierje csúcsának ezt a munkahelyét tartotta, de legalábbis jól érezte magát az iskolában. Az iskolához való hűséget még jobban mutatja, hogy további négy fő magasabb pozícióért (képviselőség, egyetemi tanárság, középiskolai igazgatói, országos egyesület vezetői posztja) hagyta el a gimnáziumot, a maradék hét személyről nem dönthető el, miért és milyen körülmények között távoztak a tantestületből. Tehát csak legfeljebb hét tanár hagyta el a gimnáziumot más középiskoláért.

Két jellemző: a tanárok magas szakmai színvonala és a huzamosabb ideig együtt dolgozó tanári kar tűnik lényegesnek, mikor arra keressük a választ, miért kerültek be olyan sokan a tudáselitbe éppen ebből a gimnáziumból. Életutakat végigkövetve kitűnik, hogy a tanárok többsége elkötelezett református volt, már a középiskolát is ilyen intézményben végezte, munkahelyeiknek jó része is ilyen felekezeti iskola volt. Mikor a Budapesti Református Gimnáziumba kerültek (általában több éves működés után), már kiforrott tanárok voltak, letisztult elvekkkel, tapasztalatokkal. A doktrínák és a publikációk viszonylag magas száma mutatja, hogy a tanárok igyekeztek az oktatást és a nevelést összeegyeztetni a tudományos munkával, a kor tudományosságával való együtt haladással. Ez a szándék még inkább megmutatkozik, ha elolvassuk az iskolai évkönyvekbe írt cikkeiket, tanári székfoglalóikat. Ha figyel-

³⁰ Azt a 45 tanárt számítva 100%-nak, akiről volt adatom

mesen olvasunk, a statisztikai adatok mögött felfedezhetjük azt a tanári ethoszt, igényességet, mely az iskola sikerességének egyik jelentős oka volt.

A Budapesti Piarista Főgimnázium tanári kara 1918-48 között

A Budapesti Piarista Főgimnáziumban 1918-48 között 115 rendes tanár tanított. Ennyi ember életútjának részletes feldolgozása nyilvánvalóan igen bő dolgozati kereteket kívánna, ezért kénytelen voltam a két világháború közötti teljes tanári karból mintát venni. A rendelkezésemre álló mintavételi eljárások közül a véletlen kezdőpontú szisztematikus mintavételt választottam. A tanárok nevét, hogy a mintavétel során az esetleges periodicitásból eredő torzításokat elkerüljem, alfabetikus sorrendbe raktam, és egy véletlenszám-táblázat³¹ segítségével kijelöltem a minta kezdőpontját, a nyolcadik elemet. A nyolcadik elemtől kezdve minden harmadik elemet bevettem a mintába. Ennek ellenére, mivel a populáció elemszáma (115) csak az öt és huszonhárom prímeikkel osztható, a mintavételi intervallum 3,02 lett, a kiválasztási arány pedig 0,33. Így a mintába 38 tanár került be, ebből kettő volt világi.

Az életutak felderítésénél felhasználtam a Magyarországi Piarista Rendtartomány történeti névtárát, mely minden ehhez a rendtartományhoz tartozó személy szerzetesi életének főbb pontjait tartalmazza (születés, belépés a rendbe, fogadalmak, pappá szentelés, működési helyek és rendi beosztások, halál) addig az időpontig, ameddig a rendtartomány tagja volt. Ezenkívül felhasználtam az iskolai évkönyveket, a novíciusi anyakönyveket, a külön-

³¹ in Babbie, Earl: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Balassi Kiadó, Budapest, 1995., D függelék, 584.o.

böző életrajzi lexikonokat és az ELTE Szociológiai Intézetében folyó tudáselit-kutatás adatbázisát. Legfontosabb forrásaim azonban a rend arra felkért tagjai által írott kegyeletes életrajzok (suffragiumok) voltak.

Érdemes ezt a kevésbé ismert forrás csoportot egy kissé jobban szemügyre venni. Latinul a halottakért való közbenjárást, imádságot nevezik suffragiumnak, és mivel ez a Római Katolikus Egyházban már a kezdetektől jámbor cselekedetnek számított, a piarista szerzetesek is imádkoztak meghalt rendtársaikért. Ezért volt szükség az elhunytak névsorára, és rendelte el a rend generálisa 1621 után, hogy minden előljáró küldje el neki az alá tartozó rendtárs nevét és halálának időpontját a többi rendháznak való továbbítás céljából.³² Magyarországon 1697-től kezdték el vezetni az elhunytak listáját. A listák kezdetben csak az elhunytak nevét, halálának helyét és időpontját tartalmazták, de a XVII. század végére gyakran rövid életrajzokkal, méltatásokkal is kibővültek³³. Ettől kezdve kisebb-nagyobb megszakításokkal folyamatosan írták a suffragiumokat, eleinte latinul, 1867 után pedig magyar nyelven. 1883-tól már nem kézzel másolják őket, hanem nyomtatásban, illetve házi sokszorosítással terjednek. Az eredeti funkció is teljesen eltűnik, már részletes önéletrajzot írnak. 1973-ig folyamatosan írják a kegyes életrajzokat, utána 1983-ig egy hosszabb szünet következik, 1983-88 között újra van felelősük, ám azóta sajnos csak esetlegesen készül el egy-egy életrajz.³⁴

Már a keletkezés történetéből is sejthető, de olvasásuk közben még inkább kitűnik, hogy ezeknek az életrajzok nem történész számára készültek, és nem is történészek írták őket. Mindig esetle-

³² *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666-1997*, Curia Provincialis Hungariae Scholarum Piarum, Budapestini, Anno 1998, 15. p.

³³ *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666-1997*, Curia Provincialis Hungariae Scholarum Piarum, Budapestini, Anno 1998, 16. p.

³⁴ *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666-1997*, Curia Provincialis Hungariae Scholarum Piarum, Budapestini, Anno 1998, 17-18. p.

ges, az írótól függ, mennyit mond el az adott rendtag családi háttéréről, gyermekkoráról, mennyire részletesen taglalja a rendben eltöltött éveit. Ezért a suffragiumokból szerzett adataink meglehetősen egyenetlenek, van, akiről szinte mindent megtudunk, van, ahol az életrajz alig bővebb a történeti névtárnál. A másik szempont, amire figyelni kell az adatok felhasználásánál, hogy az élettörténeteket rendtársak írták, sokszor barátok, de mindenképpen olyanok, akik egy közösségbe tartoztak az elhunytal. Ebből következően az eredményeket kiemelték, a hibákat pedig, ha nem is rejtették el, de tompították. Mindazonáltal a kegyeletes életrajzok nagyon érdekes és jól használható források, más adatokkal ütköztetve kiválóan rekonstruálhatók belőlük piarista tanári életek. Sajnálatos, hogy eddig nem figyelt föl senki a bennük rejlő információk értékére.

Felkészítés a rendi életre. Piarista tanárképzés

A piarista tanárok életében szerzetesi mivoltukból fakadóan nagyon sok közös elem van. Különösen igaz ez pályájuk első szakaszára, a noviciátusra, valamint az azt követő évekre. A váci noviciátus, mely 1948-ig a Tanácsköztársaság idejét kivéve folyamatosan működött, 1852-ben alakult. Alapításával vette kezdetét a rend számára az 1849 utáni újjáépítés. 1861-ig tartott, amíg teljesen visszaállt az 1848 előtti gyakorlat: egy év noviciátus után a rendi növendékek az első két évet a nyitrai, a harmadikat pedig a pozsonyszentgyörgyi intézetben végzik. Mivel a pozsonyszentgyörgyi intézetet 1871-ben bezárták, a teljes teológiai képzés ettől kezdve Nyitrán történt.³⁵ Az 1858. évi káptalan döntése, miszerint ezentúl a gimnázium negyedik osztályát elvégzett tanulókat is felveszik a rendbe, egy új intézményt iktatott be a növendéknevelés folyamatába: a stúdiumot. A stúdium, mely 1859-

³⁵ Balanyi-Bíró-Bíró-Tomek: *A Magyar Piarista Rendtartomány története*, Magyar Kegyetanítórend, Budapest, 1943, 217. o.

ben a kecskeméti rendházban nyílt meg, arra szolgált, hogy a rendbe bekerült jelöltek külön felügyelet alatt, a szerzetesi élet bizonyos szabályait betartva végezzék középiskolai tanulmányaikat. A kecskeméti stúdium csak 1877-től vált kizárólagossá, ekkor kötelezően ide küldtek minden más piarista gimnáziumban tanuló kispapot.³⁶ A teológiai képzés és a rendi nevelés 1877-re lényegében konszolidálódott, sőt, egy új intézménnyel is gazdagodott

A tanárképzés kérdése már nem oldódott meg ilyen könnyen. 1848-ig az állam semmilyen módon nem kérte számon a szerzetes tanárok pedagógiai tudását, teljes autonómiát adott a rendnek a tanárképzés megoldásában. Az Entwurf megjelenésével és magyarországi hatályba lépésével ez a kényelmes helyzet egycsapásra megváltozott. A rendtagoknak is vizsgát kellett tenniük, később pedig rájuk is vonatkozott az egyetemi órák hallgatását előíró rendelet. Ezeknek a követelményeknek a rend az éppen fennálló szerzetesi tanárhiány³⁷ és fent leírt képzési struktúra miatt nem tudott megfelelni. A rend vezetői ugyan kértek és kaptak is felmentést a kötelezettség alól szerzeteseik számára, de egyre egyértelműbbé vált, hogy nem kerülhető el a piarista szerzetesek képzésének komoly átalakítása. Ennek első jele az 1876. évi nagykáptalan határozata, miszerint a piarista növendékek a nyitrai teológia elvégzése után egyetemre kerüljenek, és csak ezután tegyék le a tanári vizsgát³⁸. Emiatt azonban újabb problémák merültek fel, hiszen a két iskola egymás utáni elvégzésével vagy túl hosszúra nyúlt a képzési idő, vagy a rövidebb tanulmányi idő miatt (mivel az egyetemi követelmények egyformák voltak az egyháziak és a világiak számára) túl nagy megterhelés hárult a növendékekre.

A bajra megoldásként a tanulmányok párhuzamos végzése kínálkozott. Ezt lehetővé teendő nyílt meg 1894-ben a kolozsvári

³⁶ Balanyi-Bíró-Bíró-Tomek i. m. 218. o.

³⁷ Balanyi-Bíró-Bíró-Tomek i. m. 219. o.

³⁸ Balanyi-Bíró-Bíró-Tomek i. m. 221. o.

Kalazantinum, a piarista rend első hittudományi és tanárképző intézete, 1895-ben pedig hasonló intézmény nyílt Budapesten is.³⁹

A Kalazantinumok célja nem egyszerűen a párhuzamos tanulmányok lehetővé tétele, hanem hogy olyan tanárt faragjon a jelöltekből, „aki nemcsak azszal van tisztában, amit elő akar adni, hanem azon eszközökkel és módokkal is, miképpen kell valamit úgy előadni, hogy azt az ifjak teljesen elsajátítsák, s amit elsajátítottak, az ne holt ismeretanyag, hanem szellemi erejükre ébresztő, önállóságukra rendszeresen fejlesztő, egyéni lelkületükre s gondolatvilágukra termékenyítő és képző hatású legyen.”⁴⁰ Tehát a Kalazantinumoknak a rendi hittudományi intézet mellett volt egy rendi tanárképző része is. A munkarend megszervezésében igyekeztek a növendékek számára a kettős követelménynek való megfelelést minél jobban megkönnyíteni, például a teológiai jellegű órákat kora reggel és délután tartották, hogy azok ne ütközzenek az egyetemi előadásokkal.⁴¹ A gyakorlati képzés keretében hospitálással kellett megismerniük szaktárgyaik előadási módját, a nevelés és oktatás főbb segédeszközeit és technikáit, a gimnázium szervezeti.⁴²

A Kalazantinumok felállításával egy időben bővítették ki a váci noviciátust. A megnövekedett számú gimnazista korú jelöltek számára 1895-ben a Liptó megyei Rózsahegyen is megnyitottak egy stúdiumot.⁴³ A két Kalazantinum és a két stúdium léte azonban gondokkal járt. A kettős intézményi hálózat kettős hagyomány kialakulásához vezetett, ami a rend egysége és szerzetesi élet szempontjából nem volt kívánatos. Ezért, amint erre lehetőség nyílt, a

³⁹ Balanyi-Bíró-Bíró-Tomek i. m. 223. o.

⁴⁰ A Kegyes Tanítórend tanárképzési vonatkozású dokumentumaiból: Tájékoztató a gyakorlati tanárképzés szervezése ügyében in: Tanárképzés a kolozsvári-szegedi Ferenc József Tudományegyetemen, szerk.: Kékes-Szabó Mihály és Pukánszky Béla, Országos Közoktatási Intézet, 1998, 139. o.

⁴¹ i. m. A Calasantinum vázlatos tervezete, 156. o.

⁴² i. m. Kiegészítő rész a Calasantinum tervezetéhez: a Kegyesrendi gyakorlati tanárképző tervezete a III. éves rendi tanárjelöltek részére, 165. o.

⁴³ Balanyi-Bíró-Bíró-Tomek i. m. 224. o.

két-két intézetet összevonták, 1916 őszén Budapesten megnyílt az egységes Kalazantinum, 1917 őszén pedig Kecskeméten az egységes stúdium.⁴⁴ Ezzel lényegében megteremtődött a piarista tanár- és növendékképzés két világháború közötti rendszere, mely máig ugyanezen keretek között működik.

Születési hely, származás

A születési helyeket két világi kivétellel a teljes tanári kart illetően sikerült meghatároznom. 36 főből 24 született a trianoni Magyarország területén (66,6%), ami kissé magasabb az országos aránynál (64,1%)⁴⁵, de ahhoz hasonló tendenciát mutat. Az elcsatolt részeken született tizenkét tanár (33,3%, megegyezik az országos aránnyal), ebből heten a Csehszlovákiához csatolt területeken, négyen Erdélyben, egy az Ausztriához csatolt területeken. Fontos észrevétel, hogy míg a református tanároknál Erdély dominál, itt a Felvidék adja a legtöbb embert az elcsatolt területek közül. Rendezett tanácsú vagy törvényhatósági jogú városban született tizenhat fő (44,4%). Legtöbben (hat tanár) Budapesten, ketten-ketten Vácott és Léván. Amennyiben külön vizsgáljuk az 1918 utáni és az elcsatolt területeket, akkor azt kapjuk, hogy a trianoni területeken városban született 11 személy (45,8%), illetve az elcsatolt területeken 5 fő (41,6%). Ha csak a törvényhatósági jogú városokat vesszük szemügyre, akkor csupán 22,2%-uk (8 személy) született itt, ebből hat a mai Magyarországon, kettő pedig az elcsatolt területeken. Tehát, hasonlóan a református tanári karhoz, itt is inkább a vidéki, kisvárosi háttér a jellemző.

Az apa foglalkozását 35 esetben sikerült felderítenem (ez a teljes tanári kar 92,1%-a). A megfelelő társadalmi kategóriákba

⁴⁴ Balanyi-Bíró-Bíró-Tomek i. m. 225. o.

⁴⁵ Ez és a további adatok: in 1930-as népszámlálás Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 96. kötet 145. o.

elhelyezve a foglalkozásokról a következőket mondhatjuk: legnagyobb arányban a *kispolgári réteg* képviselheti magát (54,28%, 19 fő), ezen belül is az iparosok vannak túlsúlyban tíz személlyel, a másik kilenc személy altiszt. *Paraszti rétegből* hat fő (17,14%) származik. A *középrétegek*hez tartozik kilenc fő (25,71%), többségük (6 fő) köztisztviselők közé tartozik. Az önállókhöz sorolható 17 apa (48,57%), ami alacsonyabb az országos 58,8%-os aránynál⁴⁶. Közzolgálati és szabadpályás foglalkozásokhoz tartozik tizenhat apa. Ez jóval magasabb az országos 27,3%-os aránynál. Az ismert adatok alapján annyit mondhatunk, hogy komoly kispolgári és enyhe alkalmazotti többség figyelhető meg a tanári karban, csak kissé ellentmondóan az országos adatokhoz képest. Az így feltárt jellemzők viszont erősen különböznek a Budapesti Református Főgimnázium tanári karánál tapasztaltaktól, ott a középrétegbeliek voltak többségben.

Középiskola, tanári pályafutás, szakmai munka

A fejezet elején már ismertetett piarista novíciusi és stúdiumi rendszer miatt nem érdemes azt vizsgálni, hogy a tanárok hol melyik iskolában érettségiztek, hiszen egy fő kivételével éppen a képzési rendszerből adódóan mind piarista gimnáziumban érettségiztek. Érdemesebb azt kutatni, milyen gimnáziumba jártak tanáraik a rendbe való belépés előtt, így fényt deríthetünk arra, honnan, mely középiskolákból toborzódott a tanári testület. Összesen 26 személyről (68,4%) sikerült kideríteni, hogy milyen középiskolából kérte a felvételét a rendbe. A 26 tanárból összesen csak négyen (15,3%) nem jártak piarista iskolába, ebből kettő jött állami iskolából, egy a budapesti II. kerületi királyi katolikus, egy pedig a pápai bencés gimnáziumból. A tanároknak tehát 92,3%-a járt katolikus

⁴⁶ 1930-as népszámlálás Magyar Statisztikai Közlemények új sor. 114. kötet 172-173. o.

intézménybe a felvétel előtt. A piarista középiskolák közül (ahova a tanárok 84,6% járt) a budapesti, a váci és a szegedi gimnázium emelkedik ki négy-négy fővel. Hasonlóan a református tanári karhoz, a tanári utánpótlást itt is a saját iskolák biztosítják, csak az arány még nagyobb.

Mint a szerzetes tanároknál általában, a piarista tanároknál is jellemző, hogy a rendi vezetés tudatosan helyezi egyik iskolából a másikba őket a rend szükségletei szerint. A Budapesti Piarista Főgimnázium tanári karát vizsgálva a következő adatokat kapjuk. 29 főt (80,5%)⁴⁷ helyeztek át négyszer vagy annál többször, háromszor 5 személyt, kétszer 1 és egyszer 3 személyt. (Ha nem államosították volna az egyházi iskolákat, az áthelyezések száma még magasabb lenne, mivel sok fiatal rendtagot 1948 után nem volt hova helyezni.) Mindezt figyelembe véve a tantestületben átlagosan eltöltött 9,38 év már nem is tűnik olyan kevésnek, bár messze alatta van a református tanári kar 14 éves átlagának. A rend áthelyezési politikájának egyénre szabottságát mutatja, hogy az az 5 tanár, akit csak háromszor helyeztek át pályafutása során, kiemelkedő tudományos munkát végzett vagy a szakmai-társadalmi szervezetekben vitt nagy szerepet.

A teljes tantestületben (a világiakat is számítva) tizenhat fő (42,1%) rendelkezett doktorátussal. A doktorátus itt sem jelentett feltétlen elköteleződést a tudományos kutatás iránt. Egyetemi, főiskolai tanári pályára négy szerzetes lépett a tanári karból. A publikációról (annak létéről vagy nem létéről) 29 szerzetes tanár esetében tudtam információt szerezni. Közülük 20 (68,9%) tanár írt cikket, tanulmányokat szakmai folyóiratok, ifjúsági és napilapok hátsólapjaiba, esetenként ezek szerkesztői is ők. Öt tanár (17,2%) publikált idegen nyelven is, tíz tanárnak (34,4%) jelent meg legalább egy könyve, néhánynak több is. A szorosán vett szakmai műveken kívül írtak színdarabokat, ifjúsági regényt, és megvalósult (!) film-

⁴⁷ Itt az összes szerzetes tanárnál, vagyis 36 főnél sikerült kiderítenem az adatot.

forgatókönyvet is. Tanulmányi úton négyen voltak, de ezalatt összesen tizenkét országban jártak. Forrásaim nyolc személy nyelvtudását említették, ebből négyen beszéltek németül, ketten olaszul. Spanyolul és szlovákul pedig egy-egy személy beszélt. Szakmai szervezeteknek - a 29 tanárból, akiknél erre utalást találtam - 20-an voltak tagjai (68,9%), köztük Sík Sándor, aki a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt, és Körösi Albin, akit több spanyol földrajztudományi szervezet választott meg tagjává. Egyházi és egyéb szervezeteknek összesen 14-en voltak tagjai. A tanárok közül kilenc viselt valamilyen cserkészvezetői tisztséget (31%), öten vettek részt a levante mozgalomban, és hárman voltak az Americana mozgalom dominusai.

Ha végigtekintünk szakmai ismereteiken, láthatjuk, hogy majdnem minden második tanár rendelkezett doktorátussal, szinte mindegyik publikált, többen idegen nyelven is, minden harmadiknak megjelent legalább egy könyve, majdnem mindenki tagja volt valamilyen szakmai szervezetnek, és tekintélyes részük vállalt szerepet a cserkészmozgalomban. Vitathatatlanul tekintélyt parancsoló szakmai paraméterek, komolyabbak, mint a református gimnázium tanári karában. Ezenkívül a tantestületet elemezve úgy tűnik, hogy a rendi vezetés is kiemelten kezelte budapesti gimnáziumát, ugyanis kiemelkedően magas szakmai munkát végző tagjait az átlagosnál jóval hosszabb ideig tartotta Budapesten, kezdő tanárokat pedig a legtrikább esetben helyeztek ide: a tanári kar szinte kizárólag tapasztalt, gyakorlott tanárokból állott.

A piaristák tanárképzési rendszere, a szerzetesi életmód, a tanári hivatás és a diákok iránti elkötelezettség (mely fogadalmukban is megjelenik) hozta magával a piarista középiskolák általánosan magas színvonalát. Ezek közül az iskolák közül is kiemelkedik a Budapesti Piarista Főgimnázium, ami elsősorban a rendnek a tárgyalt iskolát előnyben részesítő tanári politikájának köszönhető. Nem véletlenül vált a budapesti gimnázium máig hatóan a piarista oktatás jelképévé.

Összehasonlítva a két tanári kart, kitűnik, hogy a legtöbb tanárnál a kutatás, a tudományos munka és az oktatás szerves egészet képez. Igaz ez még akkor is, ha a piarista tanárok szakmai teljesítményei egyértelműen tekintélyesebbek, mint a református gimnáziumban tanítóké. Ez utóbbi jelenség valószínűleg főként a szerzetesi életformával függ össze, mely több időt hagyott mind a tudományos munkára, mind a közéleti szerepvállalásra, mint az a családos tanárok esetében lehetséges volt. Egyik iskola tanárai sem korlátozták a diákjaikkal való foglalkozást a tanórák időtartamára, és tanítás közben igyekeztek nemcsak a tananyagot, hanem az általuk fontosnak tartott erkölcsi normákat átadni, azokat a diákokban meggyökereztetni. Hittek mondanivalójuk érvényességében, és meg voltak győződve arról is, hogy azt meg kell ismertetniük a tanítványaikkal.

Ha a két testület tagjainak származását vetjük össze, rögtön kiviláglik, hogy míg a Budapesti Református Főgimnázium tanárainak a tanári munka sokszor csak társadalmi státuszuk megtartása, addig piarista tanárnak lenni szinte mindig felemelkedést jelent az előző generációhoz képest. Úgy tűnik, a klasszikus egyházi, szerzetesi mobilitási út még a két világháború között is működik, és főleg a kispolgári rétegek számára nyújt lehetőséget a kiemelkedésre.

The essay of MÁRKUS KELLER is connected to the research currently under way in the Sociological Institute of ELTE, about elites. The essay is an analysis of the staff of a Catholic and a Calvinist elite high school, between the two world wars. It gives us the social background, the career, the social role of the teachers. It also shows us the wider picture of the teachers' social status in the given period, in the light of statistics. The second part of the essay the researcher attempts to give an answer to the question: Why these high schools were called elite? The essay puts an emphasis on the role of religious schools in the society of that time.

Die Studie von MÁRKUS KELLER: *Zwei elitäre Mittelschulen in der Horthy-Zeit* schließt sich an die Forschungsarbeiten der historischen Elite des Institutes für Soziologie an der Universität ELTE in Budapest. Der Aufsatz analysiert die Lehrkörper von einem reformierten und einem katholischen (Piaristen-) Elitengymnasium in der Zeitperiode zwischen den beiden Weltkriegen. Er skizziert den gesellschaftlichen Hintergrund der Lehrkörper, die Laufbahnen und die Übernahme von gesellschaftlichen Rollen der Lehrer. Das alles steht vor einer Tabelle über die statistischen Charakteristiken der ganzen Lehrerwelt zwischen den beiden Weltkriegen. Die Lehrkörper untersuchend wird klar, dass während für die meisten Lehrer des Piaristengymnasiums in Budapest der Lehrstelle in einem Gymnasium eine Mobilität nach oben bedeutete, da die meisten von ihnen aus einer kleinbürgerlichen Familie der unteren Mittelklasse stammten, gehörten die Eltern der meisten Lehrer in dem Reformierten Gymnasium zu der Mittelklasse, und für sie bedeutete der Beruf des Lehrers seltener einen Aufstieg. In dem zweiten Teil des Aufsatzes versucht der Verfasser, Antworten auf Frage der Gründe der Qualifizierung der beiden Mittelschulen als 'elitär' zu finden.

Posta István

A megértés és az elbeszélhetőség együttes problémája Mészöly Miklós első regényeiben

Bevezetés

A mai magyar prózának az elbeszélés módját középpontba állító kérdésfeltevései minden bizonnyal Mészöly Miklós első regényeiben találják meg egyik legfontosabb előzményüket, illetve kezdetüket. A *Magasiskolától* a *Filmig* és tovább vezető út állomásai a beszédmód lehetőségeinek egy-egy újabb megközelítését jelentik.

A beszédmódra vonatkozó kérdés Mészöly regényeiben tágabb, a szövegekben is tükrözött világképbe illeszkedik. Megközelítem szerint nemcsak a *Film*mel kezdődő szövegek, hanem három regény, a *Magasiskola*, *Az atléta halála* és a *Saulus* világában is a megismerhetőség és a megértés problémája áll a középpontban, és a személyiségalakulás és az önazonosság kérdésének mélyén is ezt találjuk. Az elbeszélés lehetőségének keresése ehhez kapcsolódik, amennyiben a szövegek mindvégig a kifejezhetőség és az elmondhatóság lehetőségét kutatják, egyszerre a történet és az elbeszélés mikéntjének metaszintjén is.

Az ötvenes évek irracionális elemeket felhasználó, a hétköznapi, érzelmi tapasztalatokat transzcendens jelentésekkel vegyítő novellái is előlegzik már e regények bizonyosságkeresését és megismerés-problémáját. Az ötvenes-hatvanas évek realista kánonja a megértést a köznapi élmények egysíkú értelmezésén túl kereső, a biztos tudás helyébe a bizonytalanság tudatát állító novellákat és regényeket nem tudta integrálni. A hagyományos epikai világmagyarázat megismerő-képességét, az irodalmi beszéd valóság-